

Мусаева В.И.

педагогика илимдеринин доктору, профессордун милдетин аткаруучу
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Жаманкулова С.Б., Мукамбетова А.

Педагогика жана психология институтунун магистранттары

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН С. НААМАТОВДУН ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫК МУРАСТАРЫНА ТАЯНУУ МЕНЕН ОКУТУУ

Аннотация: Бул макала тилчи-окумуштуу, кыргыз тилинин методика илиминин негиздөөчүсү С.Нааматовдун илимий-методикалык жана педагогикалык мурастарына арналды. Аз жашаган өмүрүндө бир нечелеген илимий эмгектерди калтыргандыгы тууралуу буга чейинки жарыяланган материалдарга таянып, алардан шилтемелерди келтирүү менен окумуштуунун кыргыз башталгыч билим берүүсүн, кыргыз тилинин методика илимин негиздегендигин тастыктоого басым жасалды.

Түйүндүү сөздөр: башталгыч мектеп, кыргыз тили методика илими, С.Нааматовдун педагогикалык мурастары, көрүү (көз кызматы), сезүү (тил кызматы), угуу (кулак кызматы), тыбыш жыйнактоо методу, тыбыш талдоо методу, талдоо-жыйнактоо методу.

Мусаева В.И.

доктор педагогических наук, и.о. профессор

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

Жаманкулова С.Б., Мукамбетова А.

магистранты Института педагогики и психологии

ОБУЧЕНИЕ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ НА ОСНОВЕ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ С. НААМАТОВА

Аннотация: Данная статья посвящена научно-методическому и педагогическому наследию ученого-лингвиста, основоположника методологической науки кыргызского языка С. Нааматова. На основании ранее опубликованных материалов о том, что за свою недолгую жизнь он оставил ряд научных трудов, подчеркнуто, что ученый основал кыргызское начальное образование, методологическую науку о кыргызском языке.

Ключевые слова: начальная школа, методология кыргызского языка, педагогическое наследие С. Нааматова, зрение (зрение), ощущение (язык), слух (слух), метод звукообработки, метод звукоанализа, метод анализ-суммирование.

Musaeva V.I.

Doctor of Pedagogical Sciences, Acting professors

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Zhamankulova S.B., Mukambetova A.

master's students of the Institute of Pedagogy and Psychology

TEACHING THE NATIVE LANGUAGE IN THE PRIMARY SCHOOL ON THE BASIS OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE S. NAAMATOVA

Annotatsiya: Dannaya stat'ya posvyashchena nauchno-metodicheskomu i pedagogicheskomu naslediyu uchenogo-lingvиста, osnovopolozhnika metodologicheskoy nauki kyrgyzskogo yazyka S. Naamatova. Na osnovanii raneye opublikovannykh materialov o tom, chto za svoyu nedolguyu zhizn' on ostavil ryad nauchnykh trudov, podcherknuto, chto uchenyy osnoval kyrgyzskoye nachal'noye obrazovaniye, metodologicheskuyu nauku o kyrgyzskom yazyke.

Key words: elementary school, methodology of the Kyrgyz language, pedagogical heritage of S. Naamatov, vision (vision), sensation (language), hearing (hearing), sound-collection method, sound analysis method, analysis-summation method.

Кыргыз тил илиминин аны окутуунун методика илиминин негиз салуучулары, түптөөчүлөрү жана баштоочулары катары бүгүнкү күндө биз сыймыктануу менен ысымдарын атай тургандар булар – Ишенаалы Арабаев, Касым Тыныстанов, Сатыбалды Нааматов, Тойчу Актанов, Жапар Шүкүров, Болот Юнусалиев, Хусеин Карасаев, Касымкул Нанаев, Казыбек Бакеев, Калкабай Сартбаев, Жээнбай Мукамбаев ж.б. болуп саналат. Ал эми “... Каратай Сартбаев бүткүл өмүрүн “Алиппе”, “Эне тили, “Кыргыз тили” окуу китептерин жана башка да окуу-методикалык комплектилерди жаратууга арнаган...” [18, 29-бет].

Алгачкы агартуучу Сатыбалды Нааматовдун өмүр таржымалын, илимий-методикалык, илимий-педагогикалык мурастарын изилдөөгө алуу ал тууралуу жазылган китептерди, эмгектерди, илимий макалаларды [1-17] карап чыкканыбызда эмнелерди байкадык? Акыйкаттык үчүн айтып коюшубуз керек. Аз өмүрүндө эли-жерин, мекени үчүн, билим берүүнүн өнүгүүсү үчүн өз учурунда опол тоодой эмгектерди жаратып, И.Арабаев, К.Тыныстанов ж.б. менен бир учурда бирдей мээнеттенип, эмгектенгени менен С.Нааматовдун ысымы бир далай убакыттар бою айтылбай, эскерилбей келгендигин байкадык. Ушундан улам ал тууралуу жазылган эмгектер да саналуу гана. Биз мына ошол аалымды эскерүүгө арналган эмгектерди карап чыгууда [1-17] буга чейин бизге белгисиз болгон бир кыйла маалыматтарга күбө болдук десек болот. Сатыбалды Нааматов тууралуу буга чейинки жазылгандарды жана оозеки айтылдарды жыйноо, тактоо, аларды системалаштыруу иши дагы алдыда экенин бул тема дагы да изилдөөнүн объектиси болооруна ынандык.

Алгачкы агартуучу Сатыбалды Нааматов 1905-жылы Нарын областындагы Ат-Башы районунун азыркы Казыбек айылында (мурдагы Пограничник колхозунда) кедей-дыйкандын үй-бүлөсүндө туулуп, 1938-жылы 14-февралда Фрунзе шаарында каза болгондугу эмгектерде [1-17] белгиленген.

Алгачкы агартуучу Сатыбалды Нааматов 1917-жылга чейин дин мектептеринде окуп, кат таанып, сабаттуу болгон. Белгилүү адабиятчы, манас жыйноочу, ошол мезгилдеги алдыңкы сабаттуу инсан Ыбырайым Абдыракмановдон билим алган. Ыбырай Абдыракманов Ысык-Көлдөн Казыбек айылындагы таекелериникине келип, өмүрүнүн акыркы мезгилин оорусуна байланыштуу Казыбек айылында өткөрүп, оорудан улам көз жумган. Жогоруда айтылган айылдын кире беришиндеги мүрзөгө өзү көзү тирүүсүндө “кийинки урпактарга артымда бир белги калсын” деп, өзүнө күмбөз салдырып, кийин ошол күмбөзгө сөөгү коюлган.

“Кичине кезинен идиректүү бала таякеси Ыбырай Абдырахмановдон тарбияланып,

таасирленгенин сөз кыла кетүүгө болот» [8]. “Мына ушул жерден педагогика илимдеринин доктору, профессор Эсенбек Мамбетакуновдун эскерүүсүн мисалга тартууга ыңгайлуу болуп турат. «Сатыбалды Нааматовдун билими, маданияты жана ишкерлик жөндөмү өтө жогору болгондугу жөнүндөгү маалыматтар замандаштары, аны билгендер тарабынан баса белгиленип келе жатат. Албетте адамдын мындай сапаттарынын пайда болушу табияттан, ал эми калыптанышына ата-энеси, окуу жана иш чөйрөсү, ошондой эле кийинки жекече үй-бүлөлүк мамилелер таасирин тийгизээри белгилүү. Сатыбалды аганын жогорку сапатынын калыптанышы туулган жери Ат-Башынын, атасы Нааматтын, энеси Сейилмандын, таякеси Ыбырай Абдырахмановдун, кызматташтары И.Арабаевдин, К. Тыныстановдун, Т.Жолдошевдин, Б.Данияровдун, К.Юдахиндин ошондой эле өмүрлүк жары Салима эженин тийгизген таасири өзгөчө болсо керек деп ойлойм. Салима эже да өтө чыйрак киши болучу» [9].

« С. Нааматовдун бала кезинен зээндүү, тирикарак экендигин байкаган таякеси Ы.Абдырахманов Сатыбалдынын ата-энесинин каршы болгондугуна карабастан, атка учкаштырып алып, Алматыга Казак-кыргыз эл агартуу институтуна алып барып өткөргөндүгү турмуш жолундагы эң маанилүү бурулушту алып келген. Анткени ал жерде окуп, билим алып жүргөндө келечек окумуштуунун турмушка болгон көз карашы калыптанган. Ал орус, татар, казак, өзбек адабияттарын көп окуган жана өзү да ырларды, ангемелерди жазып басмага берип турган. Айрыкча анын көп эмгектери 1929-1934-жылдар аралыгында жарык көргөн» [8]. Кыргызстан педагогдор коомунун төрагасы, педагогика илимдеринин доктору, профессор Эсенбек Мамбетакунов «Улуу педагог-жазуучуларга таазим!» аттуу макаласында бир катар эскерүүлөрүн келтирген.

Алгачкы агартуучу Сатыбалды Нааматов 1917-жылдан 1925-жылга чейин мугалимдик курстарда окуп, ошондой эле мугалим болуп да иштеген. 1926-1927-жылдары Алматыдагы "Жети-Суу эл агартуу институту" деп аталган казак-кыргыз эл агартуу институтунда Жолдошев Токчоро, Баялинов Касымалы, Курманов Султан, Сажиев Турдакундар менен бирге окуп, аны 1928-жылы бүтүргөн [8]. Педтехникумда эне тили жана адабияты, эне тилин окутуунун методикасы боюнча сабак берип, алгачкы окуу программаларын түзүп, педагогикалык практиканы жетектеген. Сатыбалды Нааматов 1930-жылдары Кыргыз эл агартуу Комиссариатында иштеп, ошол эле учурда жаңыдан ачылган Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институтунда сабак берген [8].

Сатыбалды Нааматовдун өкүттө калган армандуу өмүр таржымалы тууралуу Ж.Баласагын атындагы КУУнин ага окутуучусу, бир нече илимий эмгектердин автору Өмүрзаков Өмүр Апышович “Сатыбалды Нааматов жана илимий ачылыштар” аттуу китебинде [13,11-б.] төмөндөгүлөрдү баса белгилеген:

Сатыбалды Нааматов 1930-жылдарга чейин жана андан кийин алиппе жана башка окуу китептерин [12;13;14] түзүү жана басып чыгаруу, жалпы массанын сабатсыздыгын жоюу, эне тилин окутуу боюнча ж.б. бир нечелеген окуулуктарды жазып калтырган. Ошол мезгилде кыргыз улутунун кызыкчылыгын баарынан жогору койгон, нукура кыргыздын алгачкы чыныгы интеллигенттери Э.Арабаев, К.Тыныстанов, Х.Карасаев, Б.Данияров, Т.Жолдошев, А.Шабданов ж.б. менен биргеликте Сатыбалды Нааматов кыргыз жергесинде агартуучулук жана педагогдук ишмердүүлүктөрүн жигердүү түрдө ишке ашырган.

Сатыбалды Нааматовдун илимий-педагогикалык ишмердүүлүгү, окуу китептерин жазган учуру эң бир татаал мезгилге дуушар болгон. Себеби, ал 1928-жылы институтту аяктап келсе, 1929-жылдан тартып кыргыз жазмасы араб алфавитинен латын алфавитине

өтө баштаган эле. Буга чейин Э.Арабаев менен К.Тыныстановдун араб алфавитиндеги китептери менен сабатын ачкандар латын алфавитине өтүүдө кайрадан сабатсыздыкка туш болуп. Латын алфавитиндеги окуу китептерине суусап турушат. Сатыбалды Нааматовдун балдар үчүн да чоңдор үчүн да алиппелери, окуу китептери жаңы гана кабыл алынган латын алфавитинде жазылып, ошол учурдагы балдардын да чоңдордун да сабатсыздыгын жоюуда чоң роль ойноп, элге кызмат кылган. Демек, 1930-жылдан 1942-жылга чейинки кыргыз эли тарабынан колдонулган латын алфавити менен жазылган окуу-методикалык куралдардын баары Сатыбалды Нааматовдун алиппелери жана окуу китептери болуп, анын эмгектеринде жаңы реформаланган латын алфавитинин илимий-дидактикалык негиздери чагылдырылгандыгы менен айырмаланып турат.

1930-жылдан 1935-жылга чейин Сатыбалды Нааматовдун балдар үчүн беш наамдагы чоңдор үчүн жети наамдагы алиппе окуу китептери кайра-кайрадан бир нече ирет көлөмдүү нускада басылып чыгып, окутулуп турган. “Сабатсыздык жоюлсун”, “Сабаттуу колхозчу” аттуу чоңдор үчүн алиппелери 40-50 жана 100 миндеген нускада чыгарылып, окутулуу менен жалпы элдин сабаттуулугун арттырууда тарыхта калгандай эмгек сиңирген. Ошол тарыхый учурдагы дагы бир белгилеп кете турган көрүнүш – бул кыз балдарды окууга тартуу маселеси кыйын болгондуктан Сатыбалды Нааматов атайын аялдар үчүн да окуу китептерин түзүп чыккандыгы менен өзгөчөлөнүп турат.

Тилчи-окумуштуу, педагогика илимдеринин доктору, профессор Аскар Осмонкулов [10;11] эскергендей, “С.Нааматов окуу китептери жөнүндө жазган макаласында улуттук республикаларга тиешелүү коомдук иштер, фактылар кандай гана болбосун окуу китептеринде эсепке алынып, аны түшүндүрүүгө жана ага байланыштуу тексттерди туура тандоого өзгөчө көңүл буруу” [11] жагын айткан.

1930-жылы 25-июлдагы Борбордук Комитеттин токтомуна ылайык, Сатыбалды Нааматов мектеп окуучуларына, сабатсыз жана чала сабаттууларга арналган ондон ашык эне тили окуу китебин жана методикалык окуу куралдарды жазып чыккан. 1930-жылдардан тартып, башталгыч класстардын окуучулары жана чоңдор мектеби С.Нааматов түзгөн латын арибиндеги окуу китептерин окуп, билим-тарбия алышкан экен. Сатыбалды Нааматов тууралуу жогоруда айтылган жана адабияттарда көрсөтүлгөн эскерүү эмгектеринде, илимий макалаларда [1-17] аны латын арибиндеги алгачкы алиппенин автору, алгачкы тилчи, методика илимин негиздеген алгачкы усулчу ошону менен катар эле акын, жазуучу, драматург, котормочу катары да миң кырдуу, көп сырдуу таланттын ээси, өз заманын алга сүрөгөн алдыңкы кыргыз интеллигенциясынын көрүнүктүү өкүлү катары сыпаттайт.

"Кыргыз тилин окутуунун методикасы өзүнчө предмет катарында пединституттун окуу планына 1930-жылдын ортосунда 30 саат көлөмүндө киргизилип, 1936-жылдан тартып, анда лекцияны Сатыбалды Нааматов окуйт» [Калкабай Сартбаев]

Сатыбалды Нааматовду биз кыргыз мектептеринин башталгыч класстарынын окуу программаларынын жана окуу китептеринин негиздөөчүсү катары таанып билебиз. Ал окуулуктарды, окуу куралдарын түзүү ишине педагогикалык техникумда мугалимдик кызматта иштей баштагандан тартып кирише баштаган. Ошол жылдары анын төмөнкүдөй аталыштагы окуу китептери, эмгектери жарык көрүп, окутуу процессинде жигердүү колдонулган:

"Сабатсыздык жоюлсун" 1930-жыл;

"Тилибиздин методикасынан" 1932-жыл

"Балдар алиппесин окутуу методу" 1933-жыл;

- "Кичинекей колхозчу 1931-жыл;
- "Алиппе" 1934-жыл;
- "Балдар үчүн алиппе" 1935-жыл ж.б.у.с.

Ошону менен бирге эле балдарды тарбиялоого карата төмөнкүдөй дидактикалык көркөм адабий жана окуу-илимий стилиндеги тексттери да окутуу ишинде дидактикалык материал катары пайдаланылгандыгы белгилүү. Аларга, мисалы, төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

Сатыбалды Нааматовдун балдарды туура багытта тарбиялап өстүрүүгө арналган окуу-илимий стилиндеги дидактикалык тексттери

1.	“Бала тарбиялоо жөнүндө”
2.	“Жаңы төрөлгөн баланын салмагын өлчөө”
3.	“Баланы эне сүтү менен асыроо”
4.	“Баланы кириндирүү”
5.	“Баланын кийими”
6.	“Бешик” ж.б.

Сатыбалды Нааматовдун окумуштуу катары тарыхтагы орду тууралуу академиктер Ү.Асанов, А.Эркебаевден баштап, окумуштуу тарыхчылар А.Асанканов, Т.Чоротегин ж.б. аалымдар эмгектеринде өздөрүнүн адилет баасын ыйгарышкандыгы колдоого татырлык. Педагогика илимдеринин доктору, профессор Аскар Осмонкулов ар дайым Сатыбалды Нааматовдун атын атап, анын эмгектерине баалагандардын бири.

"С.Нааматов түзгөн алиппе жана окуу китептери ошол мезгилде саны жагынан гана көп болбостон, илимий- методикалык түзүлүшү жагынан да бир катар алга жылгандыкты көрсөтүү. Ал биринчилерден болуп алиппе, окуу жана грамматика сабагын окутуу боюнча методикалык көрсөтмөлөрдү жайган жана кыргыз тилинин программаларын түзүү ишине да активдүү катышкан. Кийинчерээк Кыргыз Мамлекеттик педагогика институтунун филология факультетинде кыргыз тилинин методикасынан лекция окуп, IV класста грамматиканын айрым темалары боюнча сабактын болжолдуу конспектилерин түзгөн алгачкы окумуштуу-методисттерден болуп саналат" [8;9].

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Назаркул Ишекеев "... Э.Арабаев, К.Тыныстанов, С.Нааматов жана башкалардын ысымдарысыз республикабыздагы илимий-педагогикалык ойдун пайдубалын элестете албайм..." деген акыйкат оюн сунуштаган. Сатыбалды Нааматовдун 1929-жылы А.Шабданов менен бирдикте жазган "Тунгуч" деп аталган аңгемелер менен ырлардан түзүлгөн китеби чала сабаттуулар үчүн окуу китеби катары даярдалып, элге билим берүүдө, агартуу системасында олуттуу кызмат өтөгөн. Сатыбалды Нааматовдун чыныгы илимий эргүүсүнүн жана чыгармачылыгынын гүлдөгөн мезгилине 1927-жылдан баштап 1936-жылдарды айтууга болот. Дал мына ушул учурда автордун Алиппе окуу китептери биринин артынан экинчиси жарыяланып, окуу-тарбия ишинде өз салымын кошуп турган. Сатыбалды Нааматов бир топ илимий-теориялык жана методикалык адабияттарга таянып, алардын негизинде эне тилибизди окутуунун методикасын иштеп чыккан. "Эне тилинин методикасы» китебин жазып, 2000 нускада 1930-жылы басмадан чыгарып, окутууга сунушталган. Бул китепке чейинки Э. Арабаевдин «Жазуу жолунда саамалык» аттуу китебинде 11 сабакты окутуунун жолу көрсөтүлгөн болсо, С. Нааматов түзгөн «Эне тилинин методикасы» китебинин мазмуну төмөнкүнү камтыган:

- тилдин келип чыгышы

- окууга үйрөтүү методдору
- жазууга үйрөтүү методдору
- балдарды сөзгө, сүйлөөгө көнүктүрүү
- көркөм чыгармаларды окутуу жумуштарына чейинки

методдор көрсөтүлүп, алты бөлүмгө бөлүнгөн. С. Нааматовдун бул методикалык эмгегинин жарык көрүүсү республикадагы мугалимдердин сабак өтүшүнө карата алгачкы методикалык жардам, биринчи методикалык багыттагы эмгек катары тарыхта калган. Жогоруда да айтылгандай, Сатыбалды Нааматов кыргыз тилинин методика илиминин негиздөөчүсү катары төмөнкүдөй илимий-методикалык эмгектерди мугалимдерге сунуштаган:

- Сүйлөмдүн ээ, баяндоочун окутуу;
- Кеп ээлүү бирикме сүйлөмдү окутуу;
- Каратма сөздү окутуу;
- Грамматикалык текшерүү ж.б.

Ушул сыяктуу көптөгөн методикалык эмгектери окутуунун активдүүлүгүн арттырууга таасирин тийгизген. Кыргыз аялдарынын сабаттуулугун жакшыртууга арналган «Аялдар учун окуу китеби» башка көптөгөн окуу китептери сыяктуу өзгөчө мааниге ээ болгон. 1930-жылы жарык көргөн «Эне тилинин методикасы» окуу китебинде «бүтүн сөз» жана «сүйлөм» методун колдонууну сунуштап, аны окутууда практикалаган. Белгилеп кеткендей «бүтүн сөз» ыкмасын колдонуунун негизинде түзүлгөн алиппе жана окуу китептери сапаттуу чыгып, сабатсыздыкты жоюуда өз кызматын өтөгөн.

Сатыбалды Нааматовдун эне тили боюнча жазган методикалык эмгектери өз учурунда мугалимдер үчүн абдан чоң кызмат аткаргандыгы талашсыз. Анткени ага чейин «Саамалыкты» эске албаганда, кыргыз тилинде эч кандай методикалык китеп болгон эмес. Бул китептер окуучуларды тез аранын ичинде окууга жана жазууга үйрөтүүдө, сүйлөө кебин (речин) өстүрүүдө зор роль ойногон. Айылдык мугалимдер жана педагогикалык техникумдар үчүн түзүлгөн бул методикалык эмгекте бир нече методдордун айырмачылыктарын түшүндүрүү менен, мугалим жеке эле бир методду сабакта колдоно бербей, балдардын жаш өзгөчөлүгүнө, теманын мазмунуна карата ар түрдүү методдорду колдоно билүүлөрү керектиги айтылган.

«Эне тилинин методикасы» китебинин баш сөзүндө С. Нааматов мындай деп жазган; «Бул китептин эң башкы бөлүмү (биринчи бөлүм эне тилибиздин методикасы болуп кете албайт, тарыхый маалыматтарга жакындайт. Бул бөлүмдү киргизүүбүздүн себеби, эне тилибиздин методикасын иш жүзүндө жакшылап колдоно билиш үчүн, биринчиден, окуу-жазуунун жалпы чыгыш шарты, экинчиден, кыргыз тилинде окуу-жазууга үйрөтүү методдорунун жүрүш шартынын негиздери менен айыл мугалимдери тааныш болсун дегендик. Китептин көлөмү чакан болгондуктан, эне тилинин жеке-жеке| керектүүлөрү туурасында болгон маалыматтарды арбыта киргизе албадык. Себеби, басма беттериндеги керектүү (көркөм сөз)| чыгармаларыбыздын жетиштүү болбогондугу» [12;13;14;15].

Балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык көркөм чыгармалардын| аздыгы, окуу китептерин түзүшүндө бир топ кыйынчылыктардыг туудуруп, баланын тилин сөзгө жактыруу, жөнөкөйлөштүрүп| түшүндүрүү кыйынга тургандыктан С. Нааматов, баланы окуу-жазууга үйрөтүүдөгү методдордун принциптерин мугалим канчалык көп билсе иш да ошончолук ылдамдык менен илгерилээрин айтуу менен окуу-жазууга үйрөтүү методдорунун зарылдыгын тааныштырат. «Алардын түрү көп болгондуктан мугалим ошол көп түрлөрүнүн ичинен эч ийкемдүүлөрүн өз ишине колдоно билүүлөрү зарыл» [10] экендигин айтып, анан,

бир гана жеке метод менен окуу-жазуу иштерин үйрөтүүнү өзүнө энчилеп албай, бир нече методдордун жакшы жактарын колдоно билүү керектигин» [10;11] белгилеген. С. Нааматов айрым-айрым методдорго токтолуу менен ошол методдордун негизин түзүп турган негизги метод жөнүндө буларды айтат:

Бул негизги метод кызматына таянат;

1. Көрүү (көз кызматы)
2. Сезүү (тил кызматы)
3. Угуу (кулак кызматы)
4. Тил жана колдун козголуу кызматы
4. Жазууну түшүнүүгө ойдун кызматы.

Адамдын бул аталган сезгич мүчөлөрүнүн ортосунда катуу байланыш болот. Балага бир сөздү миң жолу айтуунун ордуна бир жолу көрсөтүп койсо тез кабылдайт. Мисалы: Колу кир балага «колун кир» деп айткандын ордуна өз колун өзүнө жөн гана көрсөтүп койсо түшүнөт. Мугалим балдардын сезгич мүчөлөрүнүн бирөөнү гана кызмат кылдырбай, бир нечесин бир учурда кызмат кылдыруу - балдарды тажатууга алып барбайт, тез кабылдоосун камсыз кылаарын» [11] - негизги методдун ыкмаларын түшүндүргөн. С.Нааматов тыбыш методу жөнүндө өз оюн ортого салып, ал негизинен үчкө бөлүнөөрүн айтат:

1. Тыбыш жыйнактоо методу
2. Табыш талдоо методу
3. Талдоо-жыйнактоо методу

Тыбыш жыйнактоо методу менен баланы окуу-жазууга үйрөнүшүндө биринчи - тыбыштардан муун, муундан сөз жасала тургандыгын, бул методдо бардык табышты үйрөнбөстөн эле эки, үч тыбыш үйрөнгөндөн кийин эле сөз жазууга, окууга киришсе болорлугун белгилейт: Мисалы: к.а. «ка» т. «кат». ., **Тыбыш талдоо методу** - тыбыш жыйнактоо методуна карама-каршы жүрүп, алгач сөз, ал сөздү муунга, муунду тыбыштарга ажыратуу менен окуу-жазуу үйрөтүүдө тургандыгын айткан: Мисалы: канат, ка- нат; к-а-н-а-т. Ал эми **талдоо жыйнактоо методу** жогорудагы эки метод менен аралаш окуу-жазууга үйрөтүү керек дейт. Андан кийин «**бүтүн сөз**» методуна токтолгон. Жогоруда биз айткандай бул метод менен окуу-жазууну үйрөтүүдө тыбыштар колдонулбастан бүтүн сөз колдонулат. Мисалы «Ат» деген сөздүн үстүнө аттын сүрөттү тартылып коюлган. Балдар тамга, тыбыш билбесе да сүрөтүн карап «ат» деп айтышат. Ошентип «ат» деген бүтүн сөз «а», «т» тамгасынан тургандыгын үйрөнүшөт. Бул методдо алгач үндүү тыбыштар үйрөтүлөт, андан кийин аларды жалгап муунду пайда кылып, көнүгүүлөрдү жүргүзө баштайт: Мисалы: а, о, е, - ма, мо, ме. Ошондой эле С.Нааматов **сөз - муун методу** жөнүндө да буларды айткан: «Балдарды окуу-жазууга үйрөтүүдө бул метод колдонулса, эң алгач бир аңгеме алынып, андан кийин анын ичиндеги бир сүйлөм алынып, аны муунга ажыратабыз да ошол бойдон тыбышка ажыратылбастан кала берет».

Бул методикалык китептин 3-бөлүмүндө «Балдарды сөзгө көнүктүрүү мектепке жаңы кирген баланын тили» деген теманын алдында жаңы төрөлгөн бала алгач ата-энесинен, байке-эжесинен тилди үйрөнө тургандыгы айтылып, кийин мектепке барганда башка чөйрөгө кошулуп, баланын тили менен мугалимдин тилинин ортосунда айырмачылыктар келип чыгаарын белгилеп, андай учурда баланы адабий тилде сүйлөөгө көндүрүү үчүн суроо-жооп иретинде аңгемелешүү менен баштап, негизги суроолорду көбүрөөк пайдалануу зарылдыгы айтылат. Ошондой эле сүрөттөрдү карап сөздөрдү айтуу балдардын эс-тутумун жогорулатууга көмөкчү экендигин белгилейт. Мугалимдин аңгемесин угуп, эске

тутуу жөндөмдүүлүгү ачылат. Ошентип отуруп бала өзү аңгеме кура баштайт. Ыр жаттоо, аны үн чыгарып айтуу чогулуштарга катышуу, доклад жасоо да балдардын сөзгө көнүгүүсүн арттырат. 4 - бөлүмдө көркөм чыгарманы кандай окуу жөнүндө түшүнүктөрдү жана алардын ыкмаларын көрсөтөт. Бул жөнүндө С.Нааматов төмөндөгүлөрдү белгилейт: «Качан да болсо окулган чыгармалардан белгилүү бир максат көздөйт. Ошондуктан баланын алдына шар окуу гана максаты коюлса жаңылыш болор эле. Окуучунун ой-сезимин кеңейтүү, бир бүтүм чыгарууга үйрөтүү, алыскы окуяны көрө билүү, жерде болуп турган кубулуштарды тааныштыруу, салыштыруу керек. Антпесе, жөн эле окуунун кажети канча». Ошондой эле кандай аңгеме окутулуу керек? Кайсы гана класстын окуучусу болбосун окула турган аңгеме маңызы жагынан туура болуп, тарбия бергидей болсун, формасы жагынан ар класстын түзүлүшүнө карай жыл сайын артып жүрүп отуруп окулгудай болсун - деп түшүндүрөт. Чынында эле, С.Нааматов белгилеген шарттарды, ыкма-методдорду көркөм чыгармаларды окууда эске албаса, баланын ой жүгүртүүсү билимге| болгон кызыгуусу артпайт эмеспи.

С.Нааматов түшүнүксүз сөздү түшүндүрүүдө төмөндөгүдөй 3 ыкманы сунуштаган:

1. Аңгеме же ыр окулбастан туруп түшүндүрүү алдын-ала аңгемени же кээ бир түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүү.

2. Аңгеме же ыр окулуп жаткан мезгилде түшүндүрүү. Окулуп жаткан аңгеме же ырды бала окуп бара жатканда түшүнүксүз сөздөрдү мугалим түшүндүрүп берүү

3. Окулуп бүткөндөн кийин түшүндүрүү. Окулуп бүткөндөн кийин кайрадан түшүнүксүз сөздөрдү түшүндүрүү.

Сатыбалды Нааматов окуган аңгемени текшерүү жөнүндө бир топ пикирлерин айтып, окуунун алты түрүн сунуштаган. Алар:

1. ***Жеке окуу.*** Окуучуларга кезек менен аңгеме тапшырылат. Аны үйлөрүнөн окуп келишип, класска келгенде окуучуларга окуп берет. Ошентип аңгеме көпчүлүк тарабынан текшерилет

2. ***Биргелешип окуу.*** Белгилүү аңгемени класстан ар бир окуучу өздөрүнчө окушуп, андан кийин ортого салып текшерешет.

3. ***Топтошуп окуу.*** Окуучулар топ-топко бөлүнүшөт Ар бир топ ар башка аңгемени окушат да, андан кийин жалпы ортого салып текшерешет

4. ***Үн чыгарып окуу.*** Бир окуучу үн чыгарып окуйт да калгандары угуп отурушат

5. ***Өз бетинче окуу.*** Окуучу каалаган аңгемени үйүнөн окуп келип, андан кийин жалпы окуучуларга окуп берет.

6. ***Көпчүлүктүн алдында окуу.*** Мындай окуу майрамдарда көпчүлүктүн, ата-энелердин алдында окулат.

Сатыбалды Нааматовдун жарык көргөн эмгектеринин тизмеси

Сатыбалды Нааматовдун чоңдор үчүн жазган алиппелери

1. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. 2-ирет оңдолуп басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1929. -64б. 45000нуска

2. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. 2-ирет оңдолуп басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1930. -80б. 100000нуска

3. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. 3-ирет оңдолуп басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1931. -47б.100000 нуска

4. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. 4-ирет оңдолуп басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1932. -47б. 100000 нуска

5. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. 5-ирет оңдолуп басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1933. -48б. 41000 нуска

6. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. 6-ирет оңдолуп басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1934. -48б. 70120 нуска

7. Нааматов С. Сабатсыздык жоюлсун: чоңдор үчүн алиппе. 7-ирет оңдолуп басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1935. -72б. 75000 нуска

Сатыбалды Нааматовдун балдар үчүн жазган алиппелери

8. Нааматов С, Арабаев Э, Турусбеков С. Биздин мектеп. Балдар үчүн алиппе. Фрунзе, Кырмамбас, 1930, -112б. 12000 нуска

9. Нааматов С. Алиппе. 1-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1931, -66б. 20000 нуска

10. Нааматов С. Кичинекей колхозчу

11. Нааматов С. Алиппе. 2-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1933, -64б. 4000 нуска

12. Нааматов С. Алиппе. 3-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1934, -64б. 40150 нуска

13. Нааматов С. Алиппе. 3-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1934, -64б. 40000 нуска

Сатыбалды Нааматовдун жазган окуу китептери

14. Нааматов С. Шабданов А. Тунгуч. Аялдар үчүн окуу китеби. Фрунзе, Кырмамбас, 1929, -37б. 15000 нуска

15. Нааматов С. Чала сабаттулур үчүн окуу китеби. 1-басылышы. 1930, -154б. 21000 нуска

16. Нааматов С. Окуу китеби: 2-жылдыктар үчүн. 1-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1932, -124б. 15300 нуска

17. Нааматов С. Жаш эпкиндүүлөр: 2-жылдыктар үчүн 2-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1931 -134б. 30000 нуска

18. Нааматов С. Жаш эпкиндүүлөр: 2-жылдыктар үчүн 3-басылышы Фрунзе, Кырмамбас, 1932, -130б. 41925 нуска

19. Нааматов С. Окуу китеби 1-бөлүм. Фрунзе, Кырмамбас, 1933, -63б. 40000 нуска

20. Нааматов С. Окуу китеби 2-бөлүм Фрунзе, Кырмамбас, 1933, -77б. 20000 нуска

21. Нааматов С. Окуу китеби. Сабатсыздар мектебинин алиппеден кийинки окуу китеби. Фрунзе, Кырмамбас, 1934, -80б. 20125 нуска

22. Нааматов С. Окуу китеби. Чала сабаттуулар үчүн Фрунзе, Кырмамбас, 1934, -158б. 10100 нуска

23. Нааматов С. Окуу китеби 1-бөлүм 1-окуу жылдыктар үчүн Фрунзе, Кырмамбас, 1934, -94б. 40150 нуска

24. Нааматов С. Окуу китеби 2-бөлүм 2-окуу жылдыктар үчүн Фрунзе, Кырмамбас, 1934, -80б. 20150 нуска

25. Нааматов С. Окуу китеби 1-бөлүм 1-окуу жылдыктар үчүн 1-окуу жылдыктар үчүн Фрунзе, Кырмамбас, 1935, -93б. 26125 нуска

Сатыбалды Нааматовдун илимий-методикалык эмгектери

26. Нааматов С. Тилибиздин методикасынан. 1-басылышы. Биринчи жылдыктардын тилин өстүрүү жана «Кичинекей колхозчу» алиппесин окутуу методдору – Фрунзе, 1932. 32бет. 2000 нуска

27. Нааматов С. Эне тилинин методикасынан. Айыл мугалимдери жана педтехникумдар үчүн. 1-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1930, -48б. 5000 нуска

28. Нааматов С. Балдар алиппесин окутуу методу. 1-басылышы. Фрунзе, Кырмамбас, 1933, - 16б. 3000 нуска

29. Нааматов С. Балдар алиппесин окутуу методу 2-басылышы. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1934, -16б. 2150 нуска

30. Нааматов С. Башталгыч мектептер үчүн кыргыз тилинин метод. көрсөткүчү. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1935, -96б.

Сатыбалды Нааматов түзгөн кыргыз тилинин окуу программалары

31. Нааматов С. Анык политехникалашкан мектептер үчүн күрөшүү. Мугалимдер үчүн Фрунзе, Кыргызмамбас 1932, - 37б. 5000 нуска

32. Нааматов С. Башталгыч класстардын программасы. Мугалимдер үчүн Фрунзе, Кыргызмамбас, 1932, -40б. 2100 нуска

33. Нааматов С. Программа начальной школы. Мугалимдер үчүн 1-басылышы. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1933, -105б. 7200 нуска

34. Нааматов С. Программа начальной школы. Мугалимдер үчүн 2-басылышы. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1934, -13 басма табак.

35. Борьба в вопросах учебной программы и методики. Мугалимдер үчүн 1-басылышы. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1933, - 32б. 2000 нуска

36. Нааматов С. Сабатсыздар жана чала сабатсыздар мектеби үчүн программа. Фрунзе, Кыргызмамбас

Албетте, иликтенилбей, көмүскөдө калган, эгемендүүлүктүн акыркы жылдарында гана аты атала баштаган С.Нааматовдун илимий-методикалык жана педагогикалык мурастары дагы алдыда фундаменталдуу изилдөөлөргө муктаж. Анын *акындыгы, жазуучулугу, драматургдугу, адабий сынчылыгы, балдар адабиятынын баптоочусу экендиги, котормочулугу, журналисттиги* ж.б. көп кырдуу чыгармачылыгы да иликтенилбей келет.

Пайдаланылган адабияттар

1. Аскар уулу Т., Жантаев А.С. Сатыбалды Нааматовдун адабий ишмердүүлүгү кыргыз адабият таануусунда // Известия ВУЗов Бишкек 2010. - №2
2. Бектенов Зияш Замандаштарым жөнүндө эскерүү. Бишкек, Адабият, - 1992
3. Жантаев А.С., Исакбаева З.Т. Кыргыз тилин окутуу методикасынын негиздөөчүсү // Известия ВУЗов Бишкек 2010. - №2
4. Ибраимов К. Сатыбалды Нааматовдун көркөм-адабий мурастары // БГУнун Вестниги.
5. Кадыров Ы. Сатыбалды Нааматовдун “Тынымканы” кыргыз совет адабиятындагы алгачкы аңгемелерден // Известия ВУЗов Бишкек 2010. - №2
6. Көлбаева М. К. Эне тилин окутуудагы алгачкы демилгелер // Известия ВУЗов Бишкек 2010. - №2
7. Койчуманов Ж., Кадыров Ы. "Кыргыз адабиятынын тарыхы" унуткан Сатыбалды Нааматов. //Адабий Ала-Тоо, 2006, №3, февраль.
8. Мамбетакунов Э, Ы.Кадыров Сатыбалды Нааматов. Бишкек 2010
9. Орозобекова С., Мамбетакунов Э. Окумуштуу-педагогдун атын өчүрбөйлү // Теңир Тоо 2003, 28-июнь
10. Осмонкулов А. Эне тилин окутуу тарыхынан. Фрунзе: Мектеп, 1983. -224б; Мугалимдер газетасы, 1991-жыл, 1-февраль
11. Осмонкулов А. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуу методикасынын тарыхынан. Биринчи китеп. –Б.: Турар, 2010. -468б.
12. Өмүрзаков Ө. Сатыбалды Нааматов-окумуштуу педагог – Б.: -2002.

13. Өмүрзаков Ө. Сатыбалды Нааматов жана илимий ачылыштар Б.: Айат, 2010. – 76б.
14. Өмүрзаков А. Унутулгус инсан. Кут билим. 2005-жыл, 28-октябрь.
15. Өмүрзаков Ө. Белгилүү агартуучу, окумуштуу, методист Сатыбалды Нааматовдун 100 жылдыгына карата. Бишкек 2005
16. Эсеналиева Г.О. С.Нааматовдун кыргыз тарыхында алган орду // Известия ВУЗов Бишкек 2010. - №2
17. Осмонов О. Кыргызстан тарыхы. Б. 2003
18. В.Мусаева Алгачкы агартуучу И.Арабаевдин педагогикалык мурасын улантуучу же Каратай Сартбаевдин педагогикалык өмүр таржымалын студент-жаштарга үлгү, өрнөк катары окутуп-үйрөтүү / Журналда: И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы Атайын чыгарылыш. - 2021. - 29-бет.

Рецензент: филология илимдерини доктору, профессор. Байгазиев С.О.